

Охорона природи

УДК 598. 2 (282.247.31)

А.А. Бокотей, Н.В. Дзюбенко

ОХОРОНА ВИДОВОГО РІЗНОМАНІТТЯ ПТАХІВ У БАСЕЙНІ ВЕРХНЬОГО ДНІСТРА

Бокотей А.А., Дзюбенко Н.В. Охрана видового разнообразия птиц в бассейне Верхнего Днестра // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2008. – Вып. 24. – С. 219-232.

Рассматривается современное состояние охраны гнездовой орнитофауны бассейна Верхнего Днестра и перспективы дальнейшего сохранения видового разнообразия птиц на этой территории. На гнездовании выявлено 189 видов птиц (более 70% гнездовой орнитофауны Украины). Из них в Красную книгу Украины внесены 14 видов, в Красную книгу Международного союза охраны природы – 4, в Европейскую красную книгу – 6. Кроме того, 187 видов подпадают под действие международных конвенций, ратифицированных Украиной. Сохранение биологического разнообразия региона, особенно видов, находящихся под угрозой исчезновения, требует немедленных природоохранных мероприятий: расширения сети заповедных территорий государственного и международного значения и строгого соблюдения государственного и международного природоохранного законодательства.

Bokotey A., Dzyubenko N. Protection of a species variety of birds in the Upper Basin of Dnister River // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2008. – 24. – P. 219-232.

The modern condition of protection breeding avifauna in the Upper Basin of Dnister River and prospect of the further preservation of the species variety of birds in this territory is considered. Some 189 breeding species have been recorded (more than 70% breeding avifauna of whole Ukraine).

From them 14 species listed in the Red Data Book of Ukraine, 4 species listed in the Red Data Book of IUCN, 6 species listed in the European Red Data Book. Besides, 187 species fall under action of the international conventions ratified by Ukraine. Protection of a biological variety of region demands immediate nature protection actions: expansions of a network of reserved territories of the state and international value and strict observance state and international nature protection legislations.

Антропогенна трансформація природного середовища набуває все більшого розмаху, що є особливо помітним на щільно заселених територіях, таких як басейни рік у Східній Європі. Найяскравіше цей процес позначається на орнітофауні, як найбільш рухливому компонентів екосистеми. Аналіз кількісних та якісних змін гніздової орнітофауни протягом двох останніх десятиліть, показав, що саме трансформаційні процеси мають вирішальний вплив на формування сучасної фауни басейну Верхнього Дністра [4].

Україною вжито та підтримано низку державних, регіональних і міжнародних ініціатив для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Метою цієї публікації є визначення сучасного стану охорони гніздової орнітофауни та перспектив збереження різноманіття птахів у басейні Верхнього Дністра.

Матеріал і методика досліджень

Дослідження проводили у 1992-2004 рр. у басейні Верхнього Дністра – територія водозбору від витоків на північних схилах Карпатських гір до впадіння з лівого берега р.Коропець [8]. Ця територія припадає на Львівську, Івано-Франківську й Тернопільську області та має площу близько 22 тис. км².

Природоохоронні об'єкти загальнодержавного значення становлять лише близько 4% (799,19 км²) цієї території. Серед них немає жодного природного заповідника, проте є два національних природних парки, 12 заказників загальнодержавного значення (більшість з них ландшафтні) та два регіональних ландшафтних парки. Видовий список орнітофауни басейну Верхнього Дністра складений на підставі систематичних досліджень протягом 1993-2004 рр., з використанням літературних джерел. Визначення рівня раритетності орнітофауни проводили на підставі аналізу охоронних статусів видів та ступеня їх вразливості. До уваги брали включення виду до різних програм охорони природи на державному, регіональному та міжнародному рівнях. На державному та регіональному рівнях посилались на Червону книгу України [13] та Список рідкісних видів тварин Львівської області [1]. На міжнародному рівні аналізувались Червона книга Міжнародного союзу охорони природи, Європейський список видів, охоронний статус яких викликає найбільше занепокоєння, європейський список птахів, які знаходяться під загрозою, списки Директиви ЄС щодо охорони птахів, додатки до Бернської, Боннської, Вашингтонської конвенцій та їх дочірніх угод, а також спеціальні програми для збереження окремих видів, що існують у Європі [5, 6, 9, 10, 14].

Систематичний порядок розташування видів у тексті і таблицях прийняті за Л.С. Степаняном [11], українські назви птахів за Г.В. Фесенком і А.А. Бокотеем [12].

Результати досліджень

На підставі досліджень та аналізу літературних джерел у басейні Верхнього Дністра встановлено гніздування 189 видів птахів, які належать до 17 рядів, 43 родин та 114 родів, що становить понад 70% від гніздової орнітофауни України (табл.). Кожен з цих видів має різний природоохоронний статус державного, регіонального та міжнародного значення, а найчастіше вид належить одночасно до кількох природоохоронних категорій різного ступеня.

Державні й регіональні Червоні книги

Червона книга України (ЧКУ) є основним документом про охорону природи в Україні. Створюється вона на підставі Закону України „Про Червону книгу України” (№ 3055-3), законів „Про охорону навколишнього природного середовища” (№ 1264-12), „Про тваринний світ” (№ 2894-14), „Про рослинний світ” (№ 591-14), „Про природно-заповідний фонд” (№ 2456-12) та інших нормативно-правових актів. Порухення норм закону про Червону книгу України карається Кодексом України про адміністративні порушення та Карним кодексом України.

До 2-го видання Червоної книги України (1994 р.) занесено 14 видів птахів, що становить 7% від усієї орнітофауни басейну. З них до I категорії (знаходяться під загрозою зникнення) належить 1 вид: орел-карлик *Hieraetus pennatus* (Gmelin, 1788). До II категорії (вразливі види, що з часом можуть бути занесені до „зникаючих”) включені 8 видів: лелека чорний *Ciconia nigra* (L., 1758), чернь білоока *Aythya nyroca* (Guldenstadt, 1770), глушець *Tetrao urogallus* (L., 1758), орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla* (L., 1758), журавель сірий *Grus grus* (L., 1758), кулик-довгоніг *Himantopus himantopus* (L., 1758), кульон великий *Numenius arquata* (L., 1758) та пугач *Bubo bubo* (L., 1758). До III категорії (рідкісні види) належать 2 види: підорлик малий *Aquila pomarina* C. L. Brehm, 1831 та беркут *Aquila chrysaetos* (L., 1758). Довгохвоста сова *Strix uralensis* Pallas, 1771, сорокопуд сірий *Lanius excubitor* L., 1758 та золотомушка червоночуба *Regulus ignicapillus* (Temminck, 1820) належать до IV категорії (види статус яких не визначений, але відомо що він є несприятливим). У наступне видання

Таблиця

Гніздова орнітофауна басейну Верхнього Дністра та її природоохоронний статус

№ з/п	Вид	ЧКУ-I	ЧКУ-II	SPEC	ETS	Global IUCN Red List	Birds Directive	Bern Convention	Emberland Network	CMS	AEWA	CITES	Species Action Plan	Львів. обл.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	<i>Podiceps ruficollis</i>				S									
2	<i>P. nigricollis</i>				S									
3	<i>P. auritus</i>			3	D		I	II	✓	II	✓			
4	<i>P. grisegena</i>				S			II		II	✓			
5	<i>P. cristatus</i>				S			III						
6	<i>Phalacrocorax carbo</i>				S			III						
7	<i>Botaurus stellaris</i>			3	H		I	III	✓	II	✓		Omnia	P
8	<i>Ixobrychus minutus</i>			3	(H)		I	III	✓	II	✓			P
9	<i>Nycticorax nycticorax</i>			3	H		I	III	✓					B
10	<i>Egretta alba</i>				S		I	III	✓	II	✓			
11	<i>E. garzetta</i>				S		I	III	✓					
12	<i>Ardea cinerea</i>				S			III						
13	<i>A. purpurea</i>			3	(D)		I	III	✓	II	✓			B
14	<i>Ciconia ciconia</i>			2	H		I	III	✓	II	✓			
15	<i>C. nigra</i>	II	II	2	R		I	III	✓	II	✓	II		B
16	<i>Anser anser</i>				S		II/1; III/2	III		II	✓			
17	<i>Cygnus olor</i>			e	S		II/2	III		II	✓			
18	<i>Anas platyrhynchos</i>				(S)		II/1; III/1	III		II	✓			
19	<i>A. strepera</i>	IV	IV	3	(H)		II/1	III		II	✓			B
20	<i>A. querquedula</i>			3	(D)		II/1	III		II	✓			
21	<i>A. clypeata</i>			3	(D)		II/1; III/2	III		II	✓			P
22	<i>Aythya ferina</i>			2	(D)		II/1; III/2	III		II	✓			

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
23	Ay. nyroca	II	II	I	(VU)	NT	I	III	✓	I; II	✓		Ornis Bern Bonn	B
24	Ay. fuligula			3	(D)		II/I; III/2	III		II	✓			
25	Pernis apivorus			e	(S)		I	III	✓	II		II		P
26	Milvus migrans		III	3	(VU)		I	III	✓	II		II		3
27	Circus pygargus		III	e	S		I	III	✓	II		II		B
28	C. aeruginosus				S		I	III	✓	II		II		
29	Accipiter gentilis				S			III		II		II		
30	A. nisus				S			III		II		II		
31	Buteo buteo				S			III		II		II		
32	Hieraetus pennatus	I	I	3	(R)		I	III	✓	II		II		3
33	Aquila pomarina	III	III	2	(D)		I	III	✓	II		II	Ornis Bern	P
34	A. chrysaetos	III	III	3	R		I	III	✓	II		II		P
35	Haliaeetus albicilla	II	II	I	R	NT	I	III	✓	I; II		I	Bern	B
36	Falco subbuteo				(S)			III		II		II		B
37	F. vespertinus			3	(VU)		I	III	✓	II		II		B
38	F. tinnunculus			3	D			III		II		II		
39	Lirurus tetrix		II	3	H		I	III	✓					3
40	Tetrao urogallus	II	II		(S)		I; II/2; III/2	III	✓					B
41	Tetrastes bonasia		III		S		I; II/2	III	✓					B
42	Perdix perdix			3	VU		II/1	III						
43	Coturnix coturnix			3	(H)		II/2	III		II				
44	Grus grus	II	II	2	(H)		I	III	✓	II	✓	II		B
45	Rallus aquaticus				(S)		II/2	III						
46	Porzana porzana			e	(S)		I	III	✓	II	✓			
47	P. parva			e	(S)		I	III	✓	II	✓			
48	Crex crex			I	H	NT	I	III	✓	II			Ornis Bern Bonn	P

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
49	Gallinula chloropus				S		II/2	III						
50	Fulica atra				(S)		II/1; III/2	III		II	✓			
51	Charadrius dubius				(S)			III		II	✓			
52	Vanellus vanellus			2	VU		II/2	III		II	✓			
53	Himantopus himantopus	II	II		S		I	III	✓	II	✓			B
54	Recurvirostra avosetta		IV		S		I	III	✓	II	✓			P
55	Tringa ochropus				S			III		II	✓			P
56	T. totanus			2	D		II/2	III		II	✓			
57	Actitis hypoleucos			3	(D)			III		II	✓			
58	Gallinago gallinago			3	(D)		II/1; III/2	III		II	✓			
59	G. media		III	1	D	NT	I	III	✓	II	✓		Bern AEWA	3
60	Scolopax rusticola			3	(D)		II/1; III/2	III		II				
61	Numenius arquata	II	II	2	D		II/2	III	-	II	✓			B
62	Limosa limosa			2	VU		II/2	III		II	✓			P
63	Larus ridibundus			e	(S)		II/2	III						
64	L. cachinnans			e	S		II/2	III						
65	L. canus			2	(H)		II/2	III						
66	Chlidonias niger			3	(H)		I	III	✓	II	✓			B
67	Ch. hybrida			3	H		I	III	✓					
68	Sterna hirundo				S		I	III	✓	II	✓			
69	S. albifrons		IV	3	D		I	III	✓	II	✓			B.
70	Columba palumbus			e	S		II/1; III/1							
71	C. oenas		II	e	S		II/2	III						P
72	C. livia				(S)		II/1	III						
73	Streptopelia decaocto				S		II/2	III						
74	S. turtur			3	D		II/2	III		II				
75	Cuculus canorus				S			III						
76	Bubo bubo	II	II	3	(H)		I	III	✓			II		B
77	Asio otus				(S)			III				II		

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
78	A. flammeus		III	3	(H)		I	III	✓			II		B
79	Aegolius funereus	IV	IV		(S)		I	III	✓			II		H
80	Athene noctua			3	(D)			III				II		
81	Glaucidium passerinum	IV	IV		S		I	III	✓			II		H
82	Strix aluco			e	S			III				II		
83	S. uralensis	IV	IV		(S)		I	III				II		H
84	Caprimulgus europaeus			2	(H)		I	III	✓					P
85	Apus apus				(S)			III						
86	Alcedo atthis			3	H		I	III	✓					
87	Merops apiaster			3	(H)			III		II				3
88	Upupa epops			3	(D)			III						
89	Jynx torquilla			3	(D)			III						
90	Picus viridis		III	2	(H)			III						
91	P. canus			3	(H)		I	III	✓					
92	Dryocopus martius				S		I	III	✓					
93	Dendrocopos major				S			III						
94	D. syriacus			e	(S)		I	III	✓					
95	D. medius			e	(S)		I	III	✓					
96	D. leucotos		IV		(S)		I	III	✓					
97	D. minor				(S)			III						
98	Picoides tridactylus		III	3	(H)		I	III	✓					P
99	Riparia riparia			3	(H)			III						
100	Hirundo rustica			3	H			III						
101	Delichon urbica			3	(D)			III						
102	Galerida cristata			3	(H)			III						
103	Lullula arborea			2	H		I	III	✓					
104	Alauda arvensis			3	(H)		II/I	III						
105	Anthus trivialis				S			III						
106	A. pratensis			e	(S)			III						
107	A. spinoletta				(S)			III						
108	Motacilla flava				(S)			III						

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
109	<i>M. citreola</i>			—	(S)			III						
110	<i>M. cinerea</i>			—	S			III						
111	<i>M. alba</i>			—	S			III						
112	<i>Lanius collurio</i>			3	(H)		I	III	✓					
113	<i>L. minor</i>			2	(D)		I	III	✓					B
114	<i>L. excubitor</i>	IV	IV	3	(H)			III						H
115	<i>Oriolus oriolus</i>			—	S			III						
116	<i>Sturnus vulgaris</i>			3	D		II/2							
117	<i>Garrulus glandarius</i>			—	S		II/2							
118	<i>Pica pica</i>			—	S		II/2							
119	<i>Nucifraga caryocatactes</i>			—	S			III						
120	<i>Corvus monedula</i>			e	(S)		II/2							
121	<i>C. frugilegus</i>			—	(S)		II/2							
122	<i>C. cornix</i>			—	S		II/2							
123	<i>C. corax</i>			—	S			III						
124	<i>Cinclus cinclus</i>			—	S			III						
125	<i>Troglodytes troglodytes</i>			—	S			III						
126	<i>Prunella modularis</i>			e	S			III						
127	<i>Locustella luscinioides</i>			e	(S)			III		II				
128	<i>L. fluviatilis</i>			e	(S)			III		II				
129	<i>L. naevia</i>			e	(S)			III		II				P
130	<i>Acrocephalus schoenicus</i>			e	S			III		II				
131	<i>A. palustris</i>			e	(S)			III		II				
132	<i>A. scirpaceus</i>			e	S			III		II				
133	<i>A. arundinaceus</i>			—	(S)			III		II				
134	<i>Hippolais icterina</i>			e	(S)			III		II				
135	<i>Sylvia nisoria</i>			e	S		I	III	✓	II				P
136	<i>S. atricapilla</i>			e	S			III		II				
137	<i>S. borin</i>			e	S			III		II				
138	<i>S. communis</i>			e	S			III		II				
139	<i>S. curruca</i>			—	S			III		II				

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
140	Phylloscopus trochilus				S			III		II				
141	Ph. collybita				S			III		II				
142	Ph. sibilatrix			2	D			III		II				
143	Regulus regulus			e	S			III		II				
144	R. ignicapillus	IV	IV	e	(S)			III		II				H
145	Ficedula hypoleuca			e	S			III		II				
146	F. albicollis			e	S		I	III	✓	II				
147	F. parva				(S)		I	III	✓	II				
148	Muscicapa striata			3	H			III		II				
149	Saxicola rubetra			e	(S)			III		II				
150	S. torquata				(S)			III		II				
151	Oenanthe oenanthe			3	(D)			III		II				
152	Phoenicurus phoenicurus			2	(H)			III		II				
153	Ph. ochruros				S			III		II				
154	Eritacus rubecula			e	S			III		II				
155	Luscinia megarhynchos			e	(S)			III		II				
156	L. luscinia			e	S			III		II				
157	L. svecica				S		I	III	✓	II				P
158	Turdus pilaris			eW	(S)		II/2	III		II				
159	T. torquatus			e	S			III		II				
160	T. merula			e	S		II/2	III		II				
161	T. iliacus			eW	(S)		II/2	III		II				
162	T. philomelos			e	S		II/2	III		II				
163	T. viscivorus			e	S		II/2	III		II				
164	Aegithalos caudatus				S			III						
165	Remiz pendulinus				(S)			III						
166	Parus palustris			3	D			III						
167	P. montanus				S			III						
168	P. cristatus			2	(D)			III						
169	P. ater				(S)			III						
170	P. caeruleus			e	S			III						

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
171	<i>P. major</i>				S			III						
172	<i>Sitta europaea</i>				S			III						
173	<i>Certhia familiaris</i>				S			III						
174	<i>C. brachydactyla</i>			e	(S)			III						H
175	<i>Passer domesticus</i>		3	3	D									
176	<i>P. montanus</i>		3	(D)	(D)			III						
177	<i>Fringilla coelebs</i>		e	e	S			III						
178	<i>Serinus serinus</i>		e	e	S			III						
179	<i>Chloris chloris</i>		e	e	S			III						
180	<i>Spinus spinus</i>		e	e	S			III						
181	<i>Carduelis carduelis</i>				S			III						
182	<i>Acanthis cannabina</i>		2	2	D			III						
183	<i>Carpodacus erythrinus</i>				(S)			III						
184	<i>Loxia curvirostra</i>				(S)			III						
185	<i>Pyrrhula pyrrhula</i>				(S)			III						
186	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>				S			III						
187	<i>Emberiza calandra</i>			2	(D)			III						
188	<i>E. citrinella</i>			e	(S)			III						
189	<i>E. schoeniclus</i>				S			III						

Примітки: **ЧКУ-П** – Червона книга України, II видання, із зазначенням категорій; **ЧКУ-III** – види рекомендовані до III видання Червоної книги України із зазначенням категорій; **SPES** – європейський охоронний статус видів птахів із зазначенням категорій ("1" – знаходиться під загрозою глобального зникнення, "2" – несприятливий охоронний статус, сконцентрований у Європі, "3" – несприятливий охоронний статус, не сконцентрований у Європі, "4" – сприятливий охоронний статус, сконцентрований у Європі, "5" – сприятливий охоронний статус, не сконцентрований у Європі, "W" – категорія стосується зимової популяції; **ETS** – європейський список птахів із зазначенням категорій; **Birds directive** – Директива Ради Європейського Союзу щодо охорони диких птахів із зазначенням категорій; **Bern convention** – Бернська конвенція із зазначенням додатку до якого потрапляє вид ("I" – додаток I, "II" – додаток II, "III" – додаток III); **Bern convention** – Бернська конвенція із зазначенням додатку до якого потрапляє вид; **AEWA** – угода про збереження афро-свазіських водно-болотних птахів, дочірня угода Боннської конвенції; **CITES** – Вашингтонська конвенція із зазначенням додатку до якого потрапляє вид; **Species Action Plan** – види, з найбільш загрозливим статусом у Європі, які потребують вироблення пріоритетних програм для їх збереження. **Львів. Обл.** – Червона книга Львівської області з зазначенням категорій (В – вразливий, Р – рідкісний, З – зникаючий, Н – статус невідомий).

Червоної книги України рекомендовано 27 видів з фауни басейну Верхнього Дністра (14% від гніздової орнітофауни БВД). Окрім видів, що були в минулому виданні, до списку додалося ще 13 (див. табл.). З них до I-ої категорії запропоновано 1 вид, до II-ої – 10, до III-ої – 9 і до IV-ої – 7.

Важливу роль в охороні птахів на регіональному рівні, й у БВД зокрема, відіграють Червоні списки окремих областей. Хоча БВД знаходиться на території трьох областей, затверджений Червоний список фауни існує тільки для Львівської [1]. Особливий статус тварин, внесених до цього списку, затверджений рішенням Обласної ради народних депутатів № 342 від 13.06.2007 р „Про заходи щодо охорони рідкісних і зникаючих видів тварин, що підлягають особливій охороні на території Львівської області”. З гніздової орнітофауни БВД особливій охороні у межах області підлягають 45 видів, що становить 23% від орнітофауни басейну. Окрім 24 видів, які потрапили сюди зі списку ЧКУ, список поповнили ще 21 вид, які знаходяться під загрозою у Львівській області. За ступенем вразливості види поділені на 4 категорії: зникаючі, вразливі, рідкісні та недостатньо вивчені, які відповідають I, II, III та IV категоріям ЧКУ.

Міжнародні Червоні книги та списки

Одним з найвагоміших документів міжнародної охорони природи є Червона книга Міжнародного союзу охорони природи (IUCN). До неї потрапили 4 види з фауни БВД: чернь білоока, орлан-білохвіст, деркач *Crex crex* (L., 1758) та баранець великий *Gallinago media* (Latham, 1787). Ці види належать до категорії NT, тобто їх популяції знаходяться в стані близькому до загрозливого. До II-го видання ЧКУ з них внесено тільки чернь білооку та орлана-білохвіста, а баранець великий запропонований до III-го видання ЧКУ.

Враховуючи те, що Україна межує з Євросоюзом, при розробці державних природоохоронних заходів доцільно враховувати положення і норми, прийняті у Євросоюзі. Одним з базових документів, на підставі якого розробляються природоохоронні міжнародні програми щодо птахів Європи, є Європейський список птахів зі статусами загрози – European Threat Status (ETS). На підставі цього списку формується Європейська Червона книга та інші правові документи обов’язкові до виконання країнами членами Євросоюзу. У списку ETS той чи інший ступінь загрози (від „критично загрозливого” до „безпечного”) наданий кожному європейському виду. Види, що мають статус „загрозливий” і вище автоматично потрапляють до Європейського червоного списку. У БВД таких видів 6 (3%), існування яких у дикій природі знаходиться під загрозою. „Безпечний” статус у БВД мають тільки 120 видів (63%), причому для 45 таких статус є тимчасовим і може будь-коли бути переглянутий. 29 видів (15%) належать до „виснажених”, чисельності їхніх популяцій зазнали значних скорочень протягом 1970-1990 рр. і досі не відновились. До „рідкісних” належать 4 види (2%), європейська гніздова популяція яких не перевищує 10 тис. гніздових пар. 30 видів (16%) знизили чисельність у межах Європи на понад 10% протягом 10 років. Цікавим є факт, що до цієї категорії потрапляють види-урбаністи, які донедавна були доміантними у європейських та українських містах, це ластівка міська *Delichon urbica* (L., 1758) та горобець хатній *Passer domesticus* (L., 1758), а сьогодні зниження їх чисельності відбувається швидкими темпами [2, 3, 15].

Ще одним важливим документом, створеним на підставі списку ETS, є список Європейських видів птахів із зазначенням їх природоохоронного статусу в Європі (Species of European Conservation Concern – SPEC). Цим списком визначаються види

на які природоохоронні дії повинні бути скеровані в першу чергу. Сприятливий європейський охоронний статус у БВД мають 129 видів, серед яких до ЧКУ занесені золотомушка червоночуба та запропоновані до наступного видання ЧКУ лунь лучний і голуб-синяк.

Несприятливий охоронний статус у Європі (SPEC 3) мають 46 видів фауни басейну (25%), але існування їхньої основної популяції не пов'язане з Європою. Несприятливий охоронний статус у Європі (SPEC 2) отримали 19 видів (10%), основна частина їх світової популяції знаходиться в Європі. До найвищої категорії, SPEC 1 занесено 4 види, які знаходяться під загрозою глобального зникнення у Європі: чернь білоока, орлан білохвіст, деркач та баранець великий.

Наступним європейським документом, на який слід звертати увагу при плануванні охоронних заходів, є Директива ради Європейського союзу про охорону диких птахів та середовищ їх існування (EU Council Directive on the Conservation of Wild Birds (79/409/EEC, 'Birds Directive'). Директива має 3 додатки. Додаток I – види, що входять до цього додатку потребують спеціальних охоронних заходів щодо біотопів їх існування. Країни, що підписали директиву, зобов'язані створювати спеціальні охоронні території SPAs – Special Protection Areas для птахів. Додаток II регулює правила полювання на внесені до нього види на території країн Євросоюзу. Додаток III регулює торгівлю діяльністю стосовно видів внесених до нього на території країн членів Євросоюзу. До I додатку з фауни БВД занесено 53 види (29%). До II додатку – 41 вид та до III – 10 видів птахів.

У країнах, які не є членами Євросоюзу, діє програма для збереження важливих територій існування птахів подібна до SPAs – IBA програми, яку проводить міжнародна організація охорони птахів BirdLife International [7]. Завдяки цій програмі до екомережі України залучено території, які не відповідають критеріям заповідання, але є надзвичайно важливими для збереження локальних популяцій окремих видів. На сьогодні, у межах БВД затверджено три таких території: Бурштинське водосховище, Долина р. Дністер: с Старий Мартинів – с. Маринопіль, риборозплідні стави с. Кукільники.

Важливим кроком України до охорони природи на міжнародному рівні є підписання та ратифікація низки міжнародних конвенцій і угод, присвячених охороні біологічного різноманіття та збереженню середовищ існування видів, а саме Бернської, Боннської, Вашингтонської та Рамсарської конвенції.

Бернська конвенція – конвенція про охорону дикої флори і фауни, підписана Україною у 1996 р., ратифікована у 1999 р. Виконання положень конвенції гарантується законом України „Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі” – № 436/96-ВС від 29.10.96 р. [9]. Конвенція має 4 додатки, перелік птахів, що потребують охорони, міститься у II-му та III-му додатках. З гніздової орнітофауни басейну Верхнього Дністра під дію Бернської конвенції підпадають 180 видів птахів (це 95% від всієї орнітофауни БВД). З них 3 види занесені до II-го додатку, що означає, що вони потребують особливої охорони, і 177 видів занесені до III-го додатку – потребують охорони. В рамках виконання Бернської конвенції існують спеціальні плани дій (Species Action Plan), які направлені на збереження окремих видів. У БВД під їх дію підпадає 5 видів: чернь білоока, підорлик малий, орлан-білохвіст, деркач та баранець великий. Окрім спеціальних планів дій по збереженню окремих видів, у Бернської конвенції існує дочірня угода Emerald Network, або Смарагдова мережа. Види, що потрапили під дію цієї угоди, потребують особливих

заходів охорони щодо середовища їх існування. Ця угода діє за принципами мережі Natura 2000 і має на меті залучити країни, які не є членами Європейського союзу, до Європейських засад охорони середовища. У БВД таких видів 52 (28%).

Боннська конвенція про збереження мігруючих видів тварин підписана і ратифікована Україною у 1999 р. Виконання положень конвенції гарантується законом України „Про приєднання України до Конвенції про охорону мігруючих видів диких тварин” – № 535-XIV від 19.03.99 р. [9]. Конвенція включає 2 додатки. Додаток I містить перелік мігруючих видів, які знаходяться під загрозою зникнення. У БВД таких види 2: чернь білоока та орлан-білохвіст. Додаток II містить перелік мігруючих видів, які мають несприятливий статус і для збереження яких необхідне міжнародне співробітництво. У БВД таких видів 91. Як і Бернська конвенція, Боннська має дочірні угоди. Для збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів підписана угода AEWA, яка ратифікована Україною. Згідно з нею, види, які потрапили під її дію, вимагають скоординованих міжнародних заходів із відновлення їх сприятливого охоронного статусу чи підтримання такого статусу. У БВД таких видів 35. В рамках виконання Боннської конвенції також існують спеціальні плани дій, направлені на збереження окремих видів. З орнітофауни БВД під дію цих планів підпадають 3 види: баранець великий, деркач та чернь білоока.

Вашингтонська конвенція стосується міжнародної торгівлі видами дикої фауни та флори, які знаходяться під загрозою зникнення (CITES), яка підписана і ратифікована Україною у 1999 р. Виконання положень Конвенції гарантується Законом України „Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення” – № 662- XIV (662-14) від 14.05.99 р. [9]. Конвенція містить 3 додатки. Додаток I включає всі види, що знаходяться під загрозою зникнення, і торгівля ними дозволяється лише в особливих випадках. З орнітофауни БВД до цього додатку потрапляє тільки орлан-білохвіст. Додаток II містить всі види, які можуть опинитися під загрозою зникнення, якщо торгівля ними не буде суворо регулюватися. З орнітофауни БВД до цього додатку потрапляє 23 види. Додаток III включає види, які може запропонувати кожна країна учасник угоди для заборони вивозу або ввозу на своїй території. На жаль, Україна такого списку немає.

Рамсарська конвенція – про водно-болотні території, що мають міжнародне значення, головним чином як місце проживання водоплавних птахів. Підписана Україною у 1996 р. Виконання положень Конвенції гарантується Законом України „Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів” – № 437/96-ВР від 29.10.96 р. Країни учасники конвенції визначають на своїй території водно-болотні території, які включаються до списку водно-болотних угідь міжнародного значення. У подальшому такі території мають інтегруватися у національні природно-заповідні об’єкти. На сьогодні, на території БВД водно-болотних угідь міжнародного значення не існує, але роботи з їх визначення заплановані на найближчі роки.

Незважаючи на високе, на перший погляд, видове різноманіття птахів басейну Верхнього Дністра (понад 70% від гніздової орнітофауни України), природоохоронні заходи, які проводяться у басейні, є недостатніми і часто не зовсім адекватними. Про це свідчить подвоєння числа гніздових видів басейну у наступному виданні ЧКУ. Необхідно звернути увагу на те, що запропоновані до ЧКУ види з фауни БВД – це птахи, пов’язані з водно-болотними біотопами, особливо заплавами, зі старими лісами, та денні й нічні хижі птахи. Недостатня кількість заповідних територій

високого охоронного статусу та подальша деградація природних біотопів неминуче призведе у майбутньому до зниження показників біорізноманіття регіону. Доволі велика кількість заказників державного значення та кілька ІВА територій ситуацію не рятують. На жаль, дотримання природоохоронного режиму на території заказників майже не контролюється, а на ІВА територіях носить рекомендаційний характер.

Якщо проаналізувати, яким саме видам у першу чергу загрожує небезпека, то найвищий ступінь вразливості з орнітофауни БВД отримують білоока чернь та орлан-білохвіст. Ці види включені до ЧКУ, до всіх міжнародних охоронних списків з високим статусом загрози, підпадають під дію всіх конвенцій, і для їх охорони розроблені спеціальні міжнародні плани дій. Сучасна чисельність білоокої черні у БВД становить 1-2 пари та орлана-білохвоста – 1 пару. Якщо терміново не вжити заходів з охорони, з території басейну, як гніздові види, можуть зникнути: лелека чорний, шуліка чорний, лунь лучний, орел карлик, малий підорлик, беркут, тетерук, баранець великий, кульон великий, крячок малий, пугач та болотяна сова. Групу ризику становлять і всі види, що пов'язані з заплавами біотопами та старими лісами.

Про недоліки природоохоронної політики України свідчить те, що окремі види, які в Європі мають безпечний статус, в нашій державі знаходяться на межі зникнення. Наприклад, лунь лучний, глушець, орябок, кулик-довгоніг, чоботар, голуб-синяк, сова довгохвоста, дятел білоспинний та золотомушка червоночуба занесені до ЧКУ (II-ге видання) або запропоновані для включення до III-го видання. З іншого боку, інтенсифікація сільського господарства в Європі призвела до того, що чисельність окремих видів, які у Європі знаходяться під загрозою зникнення, у БВД наразі не викликає суттєвого занепокоєння. Це такі види, як попелюх, боривітер звичайний, чайка, набережник, горлиця звичайна, коноплянка, просянка. Особливо цікавою є ситуація з деркачем. У міжнародних програмах охорони природи він є одним із пріоритетних видів, але ситуація з ним у БВД наразі не є загрозливою. Звичайно, що без відповідних заходів з охорони природного середовища ця ситуація може у найближчому майбутньому змінитися в гіршу сторону.

З одного боку, існування великої кількості різноманітних червоних списків, охоронних програм, стратегій та конвенцій мали б забезпечити охорону видового різноманіття, але часом це, навпаки, створює плутанину і циклічність переписування видів зі списку до списку, досить часто з помилками. При підготовці пропозицій до чергових червоних міжнародних списків національні комітети або виконавці, у першу чергу, спираються на ЧКУ та регіональні червоні списки. При підготовці чергового видання ЧКУ, чи тих самих регіональних списків, укладачі спираються на міжнародні існуючі червоні книги чи додатки до конвенцій. Створюється щось на зразок замкненого кола. Такий підхід до охорони видового різноманіття значно простіший, ніж фінансування досліджень по окремих видах і розробка на їх підставі реальних програм охорони. На сьогодні, нам не відомо жодного виду птаха в Україні щодо якого існувала б загальнодержавна і відповідно фінансована програма досліджень, охорони та відтворення.

Висновки

У басейні Верхнього Дністра виявлено на гніздуванні 189 видів птахів, що становить понад 70% від гніздової орнітофауни України загалом. З них до Червоної книги України занесено 14 видів (7% від гніздової орнітофауни басейну), до списку

рідкісних тварин Львівської області – 45 видів (23%), до Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи – 4; до європейської Червоної книги – 6. 65 видів (34%) мають несприятливий охоронний статус у Європі, під дію Бернської конвенції підпадають 180 видів (95%), Боннської – 92 (49%), Вашингтонської – 24 види (13%). Незважаючи на високе видове різноманіття птахів у басейні, наведені вище показники свідчать про вразливість орнітофауни цієї території. Збереження біотичного різноманіття регіону, особливо видів, що перебувають під загрозою зникнення, вимагає впровадження негайних природоохоронних заходів. У першу чергу, це стосується розширення мережі заповідних територій загальнодержавного значення, створення заповідних територій міжнародного значення та суворого дотримання державного та міжнародного природоохоронних законодавств.

1. Башта А.-Т.В., Канарський Ю.В., Решетило О.С., Леснік В.В., Мартинов В.В., Гураль Р.І., Сверлова Н.В., Гринчишин Т.Ю., Гірна А.Я. Рідкісні види тварин Львівської області. – Львів, 2006. – 220 с.
2. Бокотей А.А. Гніздова орнітофауна міста Львова та основні причини її змін (за результатами складання гніздових атласів птахів у 1994-1995 та 2005-2007 рр.) // Наук. вісн. Ужгор. ун-ту. Серія біол.. – 2008. – Вип. 23. – С. 17-25.
3. Бокотей А.А., Горбань І.М. Хатній горобець у Львові: аналіз причин падіння чисельності // Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія біол., 2005. – 1-2. – С. 20-22.
4. Горбань І.М., Бокотей А.А. Антропогенна трансформація орнітокомплексів у басейні верхнього Дністра // Наук. зап. Держ. природозн. музею, 2005. – Т. 21. – С. 129-138.
5. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973 р.). – К., 1999. – 84 с.
6. Конвенція про охорону дикої фауни і флори та середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.). – К., 1998. – 76 с.
7. Микитюк О. ІВА території України: території важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. – К.: СофтАрт, 1999. – 324 с.
8. Муха Б.П. Фізико-географічні умови та ландшафтна структура басейну верхів'я р. Дністер // Дослідження басейнової екосистеми Верхнього Дністра. – Львів, 2000. – С. 7-21.
9. Парникоза І.Ю., Годлевская Е.В., Шевченко М.С., Иноземцева Д.Н. Охранные категории фауны Украины / Под ред. Загороднюка И. В. – К.: Киев. экол.-культ. центр, 2005. – 60 с.
10. Птахи України під охороною Бернської конвенції. – К., 2003. – 394 с.
11. Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий. – М., 2003. – 808 с.
12. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – Київ-Львів, 2007. – 111 с.
13. Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Українська енциклопедія, 1994. – 464 с.
14. Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status. – Cambridge, UK: BirdLife International. – 2004. – BirdLife Conservation Series № 12 – 374 p.
15. Bokotey A.A., Gorban I.M. Numbers, distribution, and ecology of the house sparrow in Lvov (Ukraine) // Intern. Stud. Sparrows, 2005. – 30. – P. 7-22.

Державний природознавчий музей НАН України, Львів
e-mail: zuot@org.lviv.net